

Онуфрій БАНАХ

Ю. І. ТАРАСЕВИЧУ – 80

19 квітня 2017 року виповнилося 80 років від дня народження видатного українського вченого в галузі колоїдної хемії та хемії поверхневих явищ, члена-кореспондента Національної академії наук України Юрія Івановича Тарасевича.

Юрій Тарасевич читав 24 лютого у Львівському політехнічному інституті (тепер Національний університет «Львівська політехніка»); його доповідь «Фізико-хемія клиноптилоліту і структуроутворення технічних дисперсій на його основі» викликала неабияке зацікавлення львівських фахівців, позаяк у політехнічному та медичному інститутах велися відповідні дослідження. В ході роботи сесії було заслухано більше десятка доповідей, у тому числі, й мою: «Хроматографічні властивості синтетичних і природних закарпатських цеолітів та їх застосування для визначення забруднень атмосферного повітря». 26 лютого, в останній день роботи, учасники сесії зібралися в Карпатському залі ресторану «Інтурист» на товариську вечерю. У фойє ресторану академік Роман Кучер (1925–1991) офіційно познайомив мене з Федором Овчаренком та Юрієм Тарасевичем.

Як я переконався згодом, Юрій Іванович незмінно був «правою рукою» Федора Даниловича в усіх наукових та організаційних справах, постійним супутником на

наукових форумах. Уродженець міста Шостка Сумської області – а історично цей регіон належав не до слобідських, а до гетьманських полків, отже, вони обидва ще й були земляками. По закінченні у 1959 році Київського політехнічного інституту Юрій Іванович два роки відпрацював на хемічному заводі в Шостці, а в 1961-му перебрався до Києва до Інституту загальної та неорганічної хемії АН УРСР, очолюваного академіком Антоном Думанським (1880–1967). Тут під керівництвом Федора Овчаренка виконав і в 1965 році захистив кандидатську дисертацію «Дослідження взаємодії води з поверхнею глинистих мінералів». Після смерті академіка Думанського на базі окремих структурних підрозділів інституту Федором Овчаренком був створений Інститут колоїдної хемії та хемії води АН УРСР. До нього у 1968 році перейшов Юрій Тарасевич. Тут у 1973-му захистив докторську дисертацію, у 1975-му очолив відділ адсорбції на мінеральних сорбентах, а в 1978 році здобув вчене звання професора.

Вдруге з Юрієм Івановичем ми зустрілися 13 жовтня 1984 року в Москві. Це сталося доволі випадково. Я перебував на курсах підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів і мав домовленість зі своїми колишніми науковими керівниками Георгієм Цицишвілі (1915–2012) і Теймуразом Андронікашвілі (1928–2013). Вони обидва збиралися на міжнародну наукову конференцію до Чехословаччини і тільки-но прибули до Москви. Ми зустрілися в готелі «Академічна», поговорили на наукові теми, потім я взявся відпровадити Теймураза Георгійовича до пункту, де можна було обміняти валюту. Зійшли на станції метра «Арбатська», далі проспектом Калініна попрямували до банку. Як не дивно, тут уже чекав академік Цицишвілі. У цей же час підійшов Юрій Тарасевич – він також мав їхати до Чехословаччини. Обидва очікували на особу, призначену супроводжувати їх закордон. Як виявилось, в обох були проставлені візи в паспортах, тільки не до Чехословаччини, а до Болгарії. Необхідно було терміново виправляти становище. До поїзда залишалось трохи часу, але ж – субота, кінець робочого тижня. Ясна річ, тут нагадала про себе загальновідома російська безалаберність. Підтюпцем усі троє подалися до Міністерства закордонних справ. Пристрасті закипали. Треба сказати, що у порівнянні з обома грузинами Юрій Іванович виглядав просто зразком холоднокровності.

Через два роки наша Львівська цеолітно-хроматографічна група проводила Всесоюзну нараду зі сорбентів для хроматографії в місті Косові на Прикарпатті. Її було заплановано на травень 1986 року. Запрошення надіслали, в тому числі, й професорові Тарасевичу, враховуючи його інтерес до алюмосилікатів, зокрема цеолітів. Юрій Іванович гаряче підтримав нашу затію і подав заявку на три доповіді – дві у співавторстві зі своїми співробітницями з Київського інституту колоїдної хемії та хемії води Світланою Бондаренко та Альбіною Жуковою, й одну в співавторстві зі Стефанією Гоголюк зі Львівської політехніки. У листі зазначив: «Я і мої співробітники, які подали тези доповідей, із неослабним зацікавленням очікуємо початку її роботи. Однак, щоби взяти в нараді участь, ми хотіли би завчасно спланувати інші робочі справи, в тому числі, й виїзди у відрядження». Проте напередодні відкриття вибухнула катастрофа на Чорнобильській АЕС, і турбазу «Карпатські зорі», де мала відбуватися нарада, віддали для потреб постраждалих від аварії. Таким чином, цей науковий форум був перенесений на жовтень. На жаль, тепер Юрій Іванович не зміг взяти в ньому участі, позаяк мав уже заплановані інші наукові заходи, здається, закордоном теж. Але не забув відрядити до Косова обох своїх співробітниць.

У вересні 1989 року готувалася до захисту кандидатська дисертація Ірини Голос, однієї з учасниць Львівської цеолітно-хроматографічної групи. На адресу Юрія Івановича із проханням дати офіційний відгук був надісланий автореферат «Вплив вологи на хроматографічне затримання деяких газів-забрудників повітря цеолітами типу Y, модифікованих катіонами лужних металів». Юрій Іванович позитивно оцінив наукову роботу, а заодно, враховуючи наявний обширний експериментальний матеріал, побажав продовжувати дослідження термодинаміки адсорбції «з метою проведення орієнтовної оцінки внеску до адсорбції та хроматографічного затримання неспецифічного і специфічного факторів, стеричного ефекту, хемосорбції. Такі відомості могли би бути вельми корисними при виборі оптимальних шляхів модифікування досліджуваних сорбентів».

Після того ми зустрілися з Юрієм Івановичем вже на захисті моєї докторської дисертації 5 жовтня 1992 року. Він мав виступити як перший офіційний опонент. Мене повідомив, що прибуде нічним поїздом у день захисту. Ми з Володимиром Роговиком, учасником Львівської цеолітно-хроматографічної групи, зустріли його на залізничному вокзалі, звідти відправили до готелю «Львів». Юрій Іванович мав намір залишитися у Львові ще на добу, щоб ознайомитися з архітектурними пам'ятками нашого міста. Захист відбувся пополудні на засіданні спеціалізованої вченої ради у приміщенні факультету технології органічних речовин (ФТОР) Львівського політехнічного інституту в аудиторії №339. За регламентом після мого виступу надали слово першому опоненту:

– За роботами Онуфрія Степановича в галузі цеолітних досліджень я слідкую більше десяти років і високо їх ціную, – почав Юрій Іванович. – Запропонована робота є фундаментальним дослідженням у галузі вивчення модифікованих цеолітів для хроматографії. Поряд із цим звертають увагу кілька цікавих аспектів. Зокрема автор чітко довів існування явища інверсії послідовності виходу окремих компонентів ряду сумішей на деяких модифікаціях цеолітів у залежності від типу адсорбенту та умов проведення експерименту. Це явище, безумовно, є важливим і зустрічається в хроматографії не дуже часто. Враховуючи це, варто було б надати більшої уваги поясненню механізму дії встановлених факторів інверсії.

Тут можу додати хіба те, що Юрій Іванович учергове ствердив свою репутацію спеціаліста широкого профілю, здатного розпізнати потенційну значимість малодосліджених на сьогодні явищ, а також дати фахову пораду.

Наприкінці 1992 року я отримав від Юрія Івановича новорічну вітальну листівку з інформацією про обрання його членом-кореспондентом НАН України за спеціальністю «колоїдна хемія». А через два місяці він, як член експертної ради ВАК України, зателефонував і особисто повідомив, що сьогодні 5 березня 1993 року у ВАК одногосно затверджено ухвалу про присудження мені наукового ступеня доктора хемічних наук на підставі захисту дисертації.

Після розвалу Радянського Союзу наукові контакти в середовищі вчених – вихідців із колишніх республік, фактично припинилися. Аби пожвавити їх, академік Овчаренко вирішив скликати в Одесі наукову конференцію з колоїдної хемії та фізико-хемічної механіки природних дисперсних систем, запросивши вчених із країн СНД. Активну участь в організації традиційно взяв Юрій Тарасевич, як член оргкомітету. Окрім конференції, було задумано провести цілий комплекс наукових і науково-технічних заходів, у тому числі, науково-технічний семінар із механо-хемічних реакцій, наукову школу «Вібротехнологія-93» з механічної обробки дисперсних матеріалів і середовищ, а також виставку «МОДИМАС-93» з

цієї ж проблематики. Базу для роботи надало науково-виробниче об'єднання «Вотум». Із подачі Юрія Івановича мені запропонували стати членом оргкомітету і виступити з доповіддю. Конференція відкрилася 20 вересня 1993 року і тривала три дні. Тематика доповіді Юрія Тарасевича «Природні та напівсинтетичні сорбенти у процесі очищення води» була пов'язана з його роботою у складі академічного підрозділу з ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС, який мав запропонувати спосіб забезпечити дніпровські води від проникнення радіонуклідів із зони аварії, з цією метою використовувалися цеоліти. Зразу після того був мій виступ «Застосування природних і синтетичних цеолітів для вилучення й аналізу шкідливих домішок повітря», підготовлений у співавторстві з учасниками Львівської цеолітно-хроматографічної групи Володимиром Роговиком та Іриною Жибак. Очевидно, що наші з Юрієм Івановичем наукові інтереси на цьому етапі збігалися, тільки його робота стосувалася очищення води, а моя – аналізу забрудненого повітря.

У вересні 1998 року Юрій Іванович прибув до Львова на III українсько-польський симпозиум «Теоретичне й експериментальне визначення міжповерхневих явищ та їх технологічне застосування», що проводився у приміщенні профспілкового центру «Карпати» на вулиці Володимира Великого. Співголовою оргкомітету з польського боку був професор Роман Лебода, з українського – Юрій Тарасевич. Моя доповідь «Особливості цеолітів типу Y, модифікованих катіонами калію» була запланована на перший день роботи симпозиуму. Головував тоді Юрій Іванович. Після закінчення виступу він звернув увагу на досі маловідомий ефект малих заміщень:

– Чим ви пояснюєте появу цього ефекту після заміщення 10% катіонів у цеоліті калієм?

– Треба думати, що тут причина криється в геометричному факторі. Це може бути пов'язано з мікроскопічними розмірами пор у структурі цеоліту, розмірами катіонів у них, а також розмірами молекул газу.

Наукова дискусія продовжилася у перерві.

– Знаєте, у мене таке враження, що в київських академічних колах просто не сприймають цього феномена. Хоча про нього учасники Львівської цеолітно-хроматографічної групи повідомляли не один раз. Натомість висловлюються надумані припущення, що маємо справу з помилкою, що цеоліт недостатньо відмитий від обмінних катіонів і таке інше.

– А ви не робіть із цього жодної трагедії. Продовжуйте експеримент. Рано чи пізно все стане на свої місця.

Потім ми перейшли до планів на майбутнє. Минулого року силами науковців Львівської цеолітно-хроматографічної групи був проведений Перший Західно-український симпозиум з адсорбції та хроматографії. Я особисто бачив його продовженням Закавказьких конференцій з адсорбції та хроматографії, ініційованих академіком Цицишвілі; їхня робота припинилася у 1988 році через позицію вірмен: «Поки нам не віддадуть Карабах, з азербайджанцями за один стіл не сядемо». Тепер ми збиралися проводити другий такий форум, і я запропонував Юрієві Івановичу бути членом оргкомітету. Він радо погодився, але наголосив на пріоритеті міждержавних наукових зв'язків.

– А Ваша пропозиція попахує сепаратизмом, – напівжартома додав він.

Насправді під час роботи Другого Західноукраїнського симпозиуму Юрій Іванович мав заплановану доповідь на конференції з колоїдної хемії в Будапешті. Проте

погодився увійти до складу оргкомітету. Так само був членом оргкомітету й Третього Західноукраїнського симпозиуму у травні 2003 року.

Не зміг Юрій Іванович виступити і в ролі офіційного опонента на захисті кандидатської дисертації ще однієї учасниці Львівської цеолітно-хроматографічної групи Ірини Жибак у вересні 2003 року, оскільки його обрали заступником голови експертної ради ВАК України. Крім того, в цей час у Любліні відбувався VII польсько-український симпозиум із поверхневих явищ, де Юрій Іванович традиційно був співголовою оргкомітету. Замість себе він порекомендував професора Казимира Патриляка:

– Це відомий в Україні фахівець із поверхневих явищ. Завідувач відділу каталітичного синтезу в Інституті біонеорганічної хемії та нафтохемії АН України.

– А наскільки його наукові інтереси дотикаються до цеолітної тематики?

– Казимир Іванович займається налагодженням промислового виробництва цеолітів в Україні. А під час ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи був головним спеціалістом з адсорбентів.

Як з'ясувалося, професор Патриляк репрезентував київську цеолітну школу академіка Віктора Гутирі (1910–1983), яка функціонувала одночасно з грузинською цеолітною школою академіка Цицишвілі.

Сам Юрій Іванович і далі, попри відповідальну посаду у ВАК, очолював відділ адсорбції на мінеральних сорбентах в Інституті колоїдної хемії та хемії води АН України, активно займався експериментальною і педагогічною діяльністю. Його науковий доробок складає близько 650 наукових статей, три монографії, одна з яких – «Адсорбція на глинистих мінералах» видана в 1975 році у співавторстві з академіком Федором Овчаренком, понад 50 патентів та авторських свідоцтв на винаходи. Серед вихованців Юрія Тарасевича два доктори і 25 кандидатів наук.

Побажаємо ж Юрієві Івановичу доброго здоров'я, творчого довголіття і подальших успіхів на науковій ниві!